

STALEŠKA UVJETOVANOST VLASTI U DUBROVAČKOJ REPUBLICI

Zdenka JANEKOVIĆ RÖMER

Univerza v Zagrebu, Filozofska fakulteta, HR-10000 Zagreb, Ivana Lučića 3

IZVLEČEK

Institucije oblasti v Dubrovniški republici so bile stanovsko definirane do te mere, da je bila Republika izenačena s plemstvom. Kljub razviti in razvejani administraciji pa se institucije niso osamosvojile niti niso do kraja razmejile svojih pristojnosti. Plemiški monopol nad oblastjo in stanovska enotnost sta ostala temelj upravnega sistema do konca Republike.

Prvi zameci buduće gradske aristokracije, dubrovačke vlastele, unutar komunalnog ustroja vlasti u 11. i 12. stoljeću, mogu se tražiti u skupini trgovačkih poduzetnika koji su poduzetničkom umješnošću došli do prvih pozicija u gospodarstvu grada. Formulacija *magna vel parva persona* u ispravama iz tog razdoblja, označavala je prvenstveno imovinski status iz kojeg su proizlazile i druge razlike. Bogataši su postupno preuzimali vladajuće pozicije u gradu, prije svega članstvo u gradskom vijeću. S obzirom da je imovinsko stanje bilo presudno za određenje statusa, vrh društva bio je otvoren. Novi bogataši mogli su se uzdići i zadobiti povlastice, dok su stari pripadnici povlaštenog sloja gubili ugled i položaj zbog siromaštva.¹ Uzimajući u obzir to fluktuiranje na rubovima vlasti, treba reći da je državna služba konačno određivala krug istaknutih. Od 11. stoljeća nadalje, ističe se sloj sudaca i konzula, političkih prvaka grada. *Judices i consules*,² suci iz najstarijih isprava imali su šira ovlaštenja od kasnijih sudaca, jer su zajedno s knezom upravljali gradom, okupljeni u gradskom vijeću. U nekim se dokumentima spominju kao *seniores nobiles*, što ne označava samo dob nego ugled i položaj (Foretić, 1980, 52-53; Nodilo, 1883, 211, 216; CD II, 271, 294; Novak, 1951, 87). Već u ispravama iz 11.

1 CD II, 127. Nodilo, 1883, 9, 34-35, 222. Razzi, 1595, 41. Čremošnik, 1951, 31, 59, 127, 170. Gelčić, 1879, 13. Gelčić, 1897, 14, 80, 288. Mahnken, 1960, 7-8, 146, 201-202, 385, 409-410; tablice, passim.

2 Naziv consules javlja se u 12. stoljeću. To je ustanova vezana uz komunalno uređenje, porijeklom iz Italije. U dalmatinskim gradovima konzuli su isto što i judices. Rački, 1890, 120. Steindorff, 1984, 153-154, 160, 171, 173. Steindorff, 1987, 147. CD II, 50, 120, 124. U ispravi iz 1198. spominje se deset dubrovačkih konzula, što znači da je postojao sudački kolegij. CD II, 295.

stoljeća mogu se među knezovima i sucima raspoznati rodonačelnici nekih vlasteoskih obitelji (Stipišić, Šamšalović, 1967, 64, 80-81), a među sucima iz 12. stoljeća, kada se ustaljuju prezimena, nalazimo brojne pretke buduće vlastele (CD II, 26, 29, 124, 235, 241, 246, 273, 294, 295). Ista se imena spominju na sudačkom položaju tijekom više godina, što znači da je taj sloj građana nastojao trajno zadržati vlast i u uvjetima kada je ona bila izborna. Dugotrajnost sudačkog mandata pridonijela je političkoj važnosti i društvenom isticanju njihovih rodova. Budući da su slijedeći naraštaji službenika potjecali iz istih obitelji, može se pretpostaviti da se već tada javljala težnja za uspostavom nasljedne vlasti. Ta skupina uglednika još nije bila konstituirana kao stalež, iako se krug osobnih veza institucionalizirao kroz komunalna upravna tijela. U to su vrijeme rodovi još uvijek bili značajan politički čimbenik, tek je kasnije njihovo političko značenje oslabilo u korist cjelokupnog staleža (CD II, 295; Novak, 1951, 87; Rački, 1890, 115, 124; Foretić, 1980, 52. Medini, 1935, 68, 74; Mahnken, 1960, 141, 142, 394, 456; Steindorff, 1984, 164).

Tijekom 12. i 13. stoljeća Dubrovnik je bio politički uređen kao komuna, zajednica pravno jednakih građana, *cives*, koja sama sebi donosi zakone. Dalmatinske gradske općine, uključivši i Dubrovnik, nisu dobile suverenitet od pape ili svjetovnih vladara, nego su ga stekle postupnim odumiranjem bizantske vlasti i prijelaskom upravnih kompetencija na autonomna općinska tijela.³ Iz toga se rodio mit o suverenitetu koji pripada općini po volji njezinih građana i koji zbog toga ima vrhunski autoritet. Dubrovačka je komuna pravno oblikovana tijekom 12. stoljeća, kada se u ispravama spominje djelovanje zbora pučana i užeg vijeća. Sam naziv komuna, *communitas Ragusina*, prvi se puta spominje 1181. godine,⁴ a slavenski naziv, općina grada Dubrovnika, 1215. godine (CD III, 140. Steindorff, 1984, 160). Termin komuna, općina, alternira se tijekom slijedećih stoljeća s terminom civitas koji označuje grad, biskupsko sjedište. Pojam republika pojavljuje se tek tridesetih godina 15. stoljeća, označujući ne samo ojačalu političku samostalnost grada-države, nego i njegovo novo unutrašnje uređenje, aristokratsku republiku.

Tijekom komunalnog razdoblja, zbor pučana bio je najviše političko tijelo koje je okupljalo kler i pučane, odnosno sve slobodne muške osobe koje su imale civitet.⁵ Otvoreno je pitanje tko je i prema kojim kriterijima imao pravo građanstva, jer do-

3 Nedeljković, 1971, 91. Steindorff smatra da su talijanski gradovi duže ostali podložni utjecaju biskupske i kraljevske vlasti, dok su dalmatinski gradovi ranije stekli nezavisnost, zbog slabosti bizantske vlasti. Steindorff, 1984, 157. Lane iznosi slično mišljenje o talijanskim komunama, izuzevši Veneciju. Lane, 1991, 108.

4 CD II, 179. Pridjev *communis* pojavljuje se u ispravi iz 1168. CD II, 120.

5 Dokle je to zajedništvo stanovništva sezalo svjedoči isprava iz sredine 11. stoljeća u kojoj prior Petar Slabba dodjeljuje neko imanje lokrumskom samostanu, "zajedno sa svima, jednako plemenitima i neplemenitima, kako starcima, mladićima, momčićima, tako i dječacima." ("*Ego denique Petrus, praefatus prior, cum omnes pariter nobiles atque ignobiles tam senes, iuvenes, adolescentuli, quam etiam pueri...*") Stipišić-Šamšalović, 1967, 80. Nije vjerojatno da su dječaci doista odlučivali, ali je jasno da se tom formulacijom naglašava zajedništvo građana.

kumenti ne govore izravno o tome. Čini se ipak da je civitet bio povezan s imovinskim cenzusom i društvenim položajem. Zbor pučana bio je samoupravno tijelo zajednice građana koje je nosilo tragove tradicije rimske pučke skupštine, *contio publica*,⁶ te kršćanske općine. Uže gradsko vijeće, koje su činili nadbiskup, izabrani upravitelj grada i drugi odličnici, nije bilo konstitutivno tijelo općine, ali je već tada uvelike utjecalo na odluke. Isprave iz 12. stoljeća ukazuju na to da su suci i knez zasjedali i odlučivali neovisno o pučkoj skupštini. To upravno tijelo ad hoc nije bilo pravno definirano, pa čak nije imalo niti naziv - dokumenti spominju samo skupinu odličnika, a naziv *consilium* javlja se tek u 13. stoljeću (Čremošnik, 1931.; CD III, 178). U svakom slučaju, bez obzira na naznake izdvajanja politički povlaštenog sloja građana putem vijeća, sve dotle dok je zajednicu predstavljao zbor slobodnih građana i Crkve, može se govoriti o komunalnom uređenju. Ludwig Steindorff smatra da pučka skupština u Dalmaciji nema onakvu težinu kao u Italiji, da nema vlasti, te da njome već manipulira vladajući sloj. Međutim, njezino postojanje i djelovanje, bez obzira na zametke plemićkog monopola na vlast, daje sliku društvenih odnosa bitno drugačijih od onih koji će se uspostaviti njezinim marginaliziranjem i ukidanjem (Steindorff, 1984, 157). Vijeće kneza i sudaca tijekom 13. stoljeća prestalo je djelovati kao neka vrsta odbora pučkog zbora i afirmiralo se kao upravno tijelo s vlastitim ovlastima. Usporedo s time, njegovi su se članovi počeli dijeliti od ostalih građanima nazivajući se *boni homines, meliores, nobiles*. Pučka skupština se povremeno sastajala još i u 14. stoljeću i isklicavala zakone, ali nije sudjelovala u raspravi i pripremi prijedloga. Politička rasprava vodila se isključivo u plemićkom krugu, te je samo korak nedostajao da oni potpuno preuzmu odlučivanje, transformirajući vijeće sudaca i dobrih ljudi u plemićko Veliko vijeće (Bogišić, Jireček, 1904, II, 4, 5, 6, 8; Medini, 1935, 85; Lucić (Lucius), 1979, 481). Već se tada pojam plemstva povezao s članstvom u vijeću, pa se plemići nazivaju *cives de consilio, consiliarii*.⁷

U promjeni značenja pučkog zbora i užeg gradskog vijeća odrazila se ne samo preobrazba komune nego i plemstva. Staleško ustrojavanje plemstva mijenjalo je općinske institucije i prilagođavalo ih novoj društvenoj podjeli, sve dok njihovo prvotno značenje nije sasvim izbljedito. Društvena elita, *boni homines* iz gradskog vijeća, učvršćivala je svoj društveni položaj stvaranjem kruga vodećih rodova. Pojedinci koji su jednom obnašali općinske službe nastojali su zadržati pozicije na vlasti i

6 Tako se ponekad i naziva u ispravama. Bogišić, Jireček, 1904, I, 1, 3, 23, 29; II, 29; VIII, 58, 60, 63, 71. Javlja se i naziv *arengum*. Isto, VIII, 20. Rački, 1884, 181. Rački, 1890, 114, 117-118. Foretić, 1980, 122. Lučić, 1980, 219.

7 Gelčić, 1879, 1897, passim. Takav je razvoj svojstven svim dalmatinskim gradovima. Zadarsko vijeće 1260. godine prima Splitsanina Dujma de Lucaris i njegove zakonite potomke zbog zasluga koje je učinio zadarskoj općini "*in civem, cives et confratres nostros consiliarios*". *Dujam prima "beneficium civitatis et citadinantie nostrae et consulatus"*. Klaić, Petricioli, 1976, 193-194. Raukar, 1977, 53.

proslijediti ih svojim potomcima (Janeković Römer, 1992, 185). Već u doba donošenja statuta, u drugoj polovici 13. stoljeća, veći broj članova činili su oni koji su se istakli u gradskim službama, no to nije bilo pravilo, jer je metoda izbora dopuštala da u članstvo uđu i pripadnici novodoseljenih i novoobogaćenih obitelji. Članstvo u vijeću niti početkom 14. stoljeća nije bilo izjednačeno s pojmom plemstva, ali je skupina istaknutih gradskih moćnika postupno koncentrirala vlast u svojim rukama. Popisi članova Velikog vijeća i službenika vlasti koji se počinju sastavljati od kraja 13. stoljeća, znače korak ka utvrđivanju članstva, odnosno plemićkog kruga (Gelčić, 1879, 11; Gelčić, 1897, V, 9, 40, 63, 152; Foretić, 1980, 336). Zatvaranje toga kruga kriterijem pripadnosti vijeću, oduzelo je politički autoritet rodovima i podijelilo ga čitavom staležu, čime je iskorijenjen prvotni, poluprivatni karakter vlasti. Osjećaj rodbinske svijesti i solidarnosti uskladio se s odanošću i posvećenošću državi.

Sredinom 1332. godine sastavljen je konačni popis vijećnika, čime je nasljedno pravo određenog kruga obitelji na članstvo dobilo svoju zakonsku snagu (Gelčić, 1897, 349). Ta je odluka bila odraz već postojećeg stanja, jer je, sudeći prema popisima članova s početka 14. stoljeća, nasljedni kriterij u praksi prevladao već desetak godina ranije. Međutim, prije zatvaranja mjesto u vijeću se nije nasljeđivalo izravno i bezuvjetno, a vrata vijećnice bila su načelno otvorena i novima (Foretić, 1980, 122, 336; Rešetar, 1929, 8). Zatvaranjem vijeća uspostavljen je plemićki monopol na vlast, kao temeljni kriterij povlaštenog položaja koji je tijekom vremena nadopunjavao drugima, ne gubeći nikada prvenstvo. Odluka dubrovačkog vijeća iz svibnja 1332. uopće nije svečana niti posebno naglašena, jer je donosioci nisu smatrali prekretničkom. Ona ne zabranjuje izrijezom primanje novih članova i ne spominje članstvo oca i djeda kao preduvjet ostvarenja nasljednoga prava, za razliku od sličnih odredbi u drugim gradovima. Unatoč tome, učinci staleškog zatvaranja bili su u Dubrovniku dalekosežniji i čvršći nego u ikojem od tih gradova. Dani oko sredine svibnja 1332. pružali su bogatim građanskim obiteljima posljednju mogućnost za ulazak na prestižnu listu, jer od tada pa sve do katastrofalnog potresa 1667. godine niti jedna pučanska obitelj nije bila primljena u vijeće, odnosno u plemstvo. Članovima vijeća mogli su postati samo zakoniti punoljetni sinovi plemića i plemkinja. Odredbu o zatvaranju vijeća podupirala je izuzetno stroga staleška endogamija koja je isključivala ne samo izvanbračne potomke nego i one rođene u braku plemića i neplemića.

Zatvaranje dubrovačkog Velikog vijeća 1332. godine često se tumačilo kao odraz zatvaranja mletačkog vijeća 1297. godine. Mletački utjecaj na staleško oblikovanje dubrovačke vlastele nije prijeporan, no takva ocjena ipak nije potpuna.⁸ Proces

8 Mletačka *serrata* u literaturi se tumači na različite načine, kao zatvaranje i definiranje staleža, kao njegovo proširenje ili pak kao duždev pokušaj ograničenja broja članova vijeća i uzdizanja vlastite uloge. Lane, 1987, 237. Cracco, 1991, 311. Hocquet, 1976, 402. Ima također tumačenja da je svijest o ekskluzivnom pravu na vlast bila posljedica velikih teritorijalnih proširenja. Upravo slučaj Dubrovnika to demantira, ukazujući na činjenicu da se radi o logici razvoja komunalne elite. Fagiani,

oblikovanja i zatvaranja plemićkog staleža u Dubrovniku bio je sličan mletačkom, ali ne identičan. Mletačka *serrata* nije u toj mjeri definirala plemstvo kao što je to bilo u Dubrovniku. Unatoč zatvaranju vijeća, u Veneciji je i kasnije bilo slučajeva da su pučke obitelji primljene u vijeće, što je u Dubrovniku bilo posve isključeno. Budući da se u Veneciji nije provodila stroga staleška endogamija kao u Dubrovniku, pučani su mogli ulaziti u plemstvo i na mala vrata, ženidbenim vezama. Prema mletačkim povjesničarima, nakon odluke o zatvaranju mletačkog vijeća protekla su dva stoljeća do njezine potpune provedbe, što znači da je tek u 15. stoljeću članstvo u vijeću bilo izjednačeno s pojmom plemićkog statusa. Čak i nakon toga pojedine građanske obitelji našle su svoje mjesto u vijeću.⁹

Prihvatanjem kriterija nasljednosti u određivanju plemstva, osobna sposobnost, vrlina, zasluga i gospodarski uspon isključeni su kao čimbenici moguće promjene plemićkog statusa. Pravna podloga raspodjele moći utemeljena je na "plemenitom rođenju", jer je to kriterij koji najbolje štiti povlastice društvene elite. Krv predaka i vlast postali su temeljnim odrednicama plemićkog statusa, a iz toga proizlazi da je mjesto u vijeću bilo neka vrsta realnog nasljednog prava, patrimonijalno dobro pojedinca.¹⁰ Veliko vijeće definirano kao zajednica "prvih građana" zamijenilo je pučku skupštinu i postalo nosiocem suvereniteta. Ono je zastupalo čitavu zajednicu, ali ona više nije bila u cijelosti predstavljena u njemu, jer nakon zatvaranja civitet nije više niti formalno bio temelj članstva u vijeću, već je to bio isključivo plemićki status (Rački, 1890, 114; Lučić, 1991, 72, 74; Medini, 1935, 82; Cracco, 1991, 325). Komunalnu jednakost svih građana zamijenila je stroga društvena hijerarhija u kojoj je pojam političkog zajedništva građana sužen samo na vlasteoski krug. Komuna je postala interesna institucija vladajućeg sloja, što pokazuje i promjena značenja naziva naziva *communitas* koji počinje podrazumijevati vlast vlastele kao isključivih predstavnika općine. Promijenila se i scena političkih zbivanja: nakadašnji pučki zbor i gradsko vijeće sastajali su se u katedrali ili na glavnom gradskom trgu, dok se plemićko vijeće smješta u općinsku palaču koju će kasnije zamijeniti Knežev dvor, stožerno mjesto plemićke vlasti (Lučić, 1991, 68-69, 73, 75; Foretić, 1980, 16; Vojnović, 1891, 46). Promjene su se očitovale i u državnom ceremonijalu koji je bio isključivo u rukama vlastele i postao izrazom njihove vlasti i prvenstva pred sugra-

1988, 27-30. Chojnacki, 1973, 47-48, 53.

9 Povjesničari Venecije se slažu da je odredba iz 1297. prema kojoj su pravo na članstvo dobili oni koji su u njemu bili posljednje 4 godine, bila samo prvi korak u zatvaranju staleža. Načelo nasljednosti pobijedilo je 1323. godine, ali niti time mletački plemićki stalež nije do kraja zatvoren, jer su pučani i dalje mogli postati njegovim članovima, pod određenim uvjetima. Novi članovi primani su u nekoliko navrata tijekom 14. stoljeća, nakon ratova s Genovom. Pravo izvanbračnih sinova na članstvo u vijeću suženo je 1376. godine, ali nije ukinuto. Lane, 1991, 131-135, 296. Lane, 1987, 252-257. Cracco, 1979, 73-76. Chojnacky, 1972, 186-187. Chojnacky, 1973, 53-58. Hocquet, 1976, 401-410. Romano, 1987, 28, 38, 154. Luzzati, 1981, 197-198. Mueller, 1992, 55.

10 U jednoj odredbi vijeća iz 1348. kaže se da svaki punoljetni plemić "može i mora" biti članom vijeća. Gelčić, 1882, 25. Usporedi: Raukar, 1977, 55.

danima, te sredstvom manipuliranja njima. Sazivi vijeća, državne ceremonije, te crkveni blagdani, prije svega blagdan gradskog patrona svetog Vlaha, svi ti dubrovački "*grandi triumphhi*" pronosili su glas o "općini koja gospodari sama za sebe i sama sobom upravlja" i o vlasteli "koja u tom gradu jedina vladaju, kao u Veneciji".¹¹

Nova pozicija dubrovačkog vlasteoskog staleža na dugi je rok pridonijela očuvanju stabilnog političkog i društvenog poretka. Svoj vlasteli, bez obzira na rod, načelno je bila zajamčena uloga u političkom životu grada, ovisno o osobnim sposobnostima, čime je onemogućena koncentracija vlasti u rukama nekih rodova ili pojedinaca. Zamjena načela izbornosti članova Velikog vijeća načelom nasljednog prava, suzila je ovlaštenja kneza koji je u to vrijeme dolazio iz Venecije. On više nije mogao po vlastitom nahođenju birati članove vijeća, odnosno nadzirati izbor službenika vlade. Te su nadležnosti prešle u ruke cjelokupnog plemićkog staleža, dok je knez zadržao samo predstavničku funkciju. Staleški, kolektivni karakter vlasti poznat u Veneciji, u Dubrovniku se ostvario u još čistijem obliku. Nakon priznanja ugarske krune 1358. godine koje je Dubrovniku donijelo stvarnu autonomiju, institucije vlasti su staleški definirane u toj mjeri da se Republika izjednačuje s vlastelom. *Vlastela*, čije ime dolazi od *vladati*, *vlast*, stvorila su patrimonijalni koncept države, ona je postala njihov *dominium*, kolektivno vlasništvo kojim su kolektivno vladali.¹² Rektor kojeg su nakon prekida mletačke vlasti birali između sebe nije imao nikakvih samostalnih ovlaštenja, jednako kao niti ostali mnogobrojni službenici koji nisu bili ništa drugo doli mandatari Velikog vijeća.¹³ Veliko je vijeće bilo, prema riječima Filipa de Diversisa, "izvor iz koga izlaze veliki i mali potoci ili stablo iz kojega kao grane proizlaze sve ostale gradske ustanove, u njemu nastaju, u njega se izlijevaju i od njega zavise" (Diversis, 1983, III, II, 25). Dok je u Veneciji, prema ocjeni renesansnih političkih mislilaca, ostvarena Aristotelova ideja o savršenoj miješanoj vlasti, monarhijskoj, aristokratskoj i demokratskoj, utjelovljenoj u duždu, Senatu i Velikom vijeću, u Dubrovniku se može govoriti o čistoj aristokraciji.¹⁴

Veliko je vijeće zatvaranjem postalo vrhovnim nosiocem suvereniteta, osobito nakon prestanka mletačke vlasti. Od tada je bilo izborno tijelo gotovo svih službenika, odlučivalo je o vanjskoj politici i obrani grada, državnim prihodima, opskrbi, trgovini, izgradnji zidina i javnih zgrada, sanitarnim i zdravstvenim mjerama,

11 Janeković Römer, 1996, 68-86. Diversis, 1983, IV, XI, 56. Ref. XXXIV, 233'. PAD, serija VIII, Acta Consilii Maioris, (Cons. Maius) VI, 77'-78. Casola, 1907, 56-62. Tadić, 1939, 184-186.

12 Tadić, 1935, 526, 529. Nedeljković, 1984, cc. 212, 326. PAD, serija III, Acta Consilii Rogatorum, (Cons. Rog.) III, 19', 23; XIII, 170; XVII, 165'. Termin *dominatio* za vladu, javlja se već 1363. godine. Gelčić, 1895, 268. Isti termini pojavljuju se i u mletačkim dokumentima, s time da *dominium* kasnije postaje *imperium*. Grubb, 1991, 612.

13 Diversis, 1983, III, II, 26. Resti, 11. Gozze, 1591, 70. Stulli, 1989, 104. Solovjev, 1936, 119, 182. PAD, serija XXXI, Manuali pratici del cancelliere, vol. XII, Liber croceus, ca. 45.

14 Aristotel, 1992, 1266 a 5-30. Lane, 1991, 258-259. Koenigsberger et al., 1989, 105. Tuck, 1990, 50. Montesquieu, 1878, II, 3, 14.

teritoriju općine, stanovništvu. Unatoč porasta značenja Senata u 15. stoljeću, Veliko vijeće do kraja Republike zadržalo formalni vrhovni autoritet, zato što je bilo staleško okupljalište vlastele, znak njihovih privilegija i jamstvo kolektivne vlasti. U tijeku 15. stoljeća broj članova je narastao od 300 na oko 550 članova, a nakon toga je počeo nezaustavljivo padati zbog demografskog slabljenja uslijed epidemija i strogih staleških pravila koja su dovodila do izumrća mnogih rodova.¹⁵ Od 1440. godine vodio se popis članova Velikoga vijeća, te popis svih službenika. Ta knjiga zvana Ogledalo Velikog vijeća, *Specchio del Gran Consiglio*, bila je jedan od najvažnijih simbola vlasteoskog prestiža. Upisivanje novih članova Velikoga vijeća odvijalo se prilikom svečanog čina njihova pristupa početkom svake godine (Diversis, 1983, III, X, 33; Solovjev, 1936, 57; Nedeljković, 1984, c. 459; Vojnović, 1891, 46). Mletački *Libro d'oro*, također kolektivni statusni simbol, bio je službeni registar rođenja plemića, za razliku od dubrovačkog Ogdalata koje je bilježilo hijerarhiju vlasti (Romano, 1987, 28; Chambers, Pullan, 1992, 244-246; Bogišić, Jireček, 1904, II, 5). U malobrojnoj i staleški zatvorenijoj dubrovačkoj vlasteoskoj zajednici inicijacija u plemićki korpus događala se tek ulaskom u vijeće, što je još jedna potvrda neraskidive spone između plemstva i vlasti.

U Dubrovačkoj Republici nikada nisu strogo razlučene nadležnosti institucija vlasti, jer je temelj upravnog ustroja bio staleški monopol vlasti, a ne nezavisnost institucija i jasna razdioba ovlasti. To se očituje već u djelovanju triju vijeća. Zapisnici sa sjednica pojedinih vijeća pokazuju koncentraciju određenih poslova i pitanja, ali podjela nadležnosti nije normirana niti do kraja Republike. Veliko vijeće je na istim sjednicama donosilo državne zakone i odobravalo molbe gradskih gospođa i gospode za uvoz slatke malvazije. Senat je istovremeno djelovao kao vlada, parlament, sud i gradsko vijeće, a Malo vijeće, zamišljeno prije svega kao tijelo izvršne vlasti, također je raspravljalo o državnoj politici, donosilo naredbe i sudilo. Preklapanje djelokruga upravnih tijela i službi ukazuje na tradicionalizam dubrovačkog aparata vlasti koji se do kraja držao svojih srednjovjekovnih temelja. Vlast je nosio stalež, a ne institucije, pa stoga i nije bilo bitno do kraja razlučiti njihove kompetencije.¹⁶

Valja napomenuti i to da institucije vlasti Dubrovačke Republike nisu bile profesionalne, jer je za državnu magistraturu bila dovoljna pripadnost plemićkom staležu. Od vlastele se zahtijevala pismenost i temeljno obrazovanje, ali nisu morali imati stručnu spremu. Većina plemića nadoknađivala je formalno školovanje iskustvom iz vijećnice i postupnim priučavanjem državnim službama, tako da su se pojedinci okušavali u svim odsjecima državnog ustroja. Slikovito o tome govori

15 Rheubottom, 1994, 372-373. Solovjev, 1929, 59-66. Radi usporedbe, splitsko je vijeće 1583. brojilo 40-ak članova, a dobní cenzus je bio samo 16 godina. Novak, 1952, 22.

16 PAD, Cons. Rog. I, 78, 96'; II, 38', 43'; III, 16-16'; X, 103'. PAD, Liber croceus, ca. 76. Diversis, 1983, III, IV, 28. Vojnović, 1893, 208. Stulli, 1989, 106. Foretić, 1980, 123. Lonza, 1997, 64-65, 69-71, 76.

pjesnik i plemić Ilija Crijević, spominjući da je njegov pokojni ujak obnašao časti kneza, providnika, prokuratora svetoga Vlaha i rizničara, "u neprekidnom krugu, kao što Sunce i Mjesec svake godine ponavljaju svoju putanju" (Nevenić Grabovac, 1977, 253; Nedeljković, 1984, c. 479). Neki su se s vremenom profilirali za pravne, gospodarske, financijske ili vojne službe, za graditeljstvo ili diplomaciju, ali kroz praksu, a ne školovanjem. Dakako, bilo je obrazovane vlastele, prije svega pravnika, no to je bila stvar njihovog osobnog odabira, a ne zahtjeva državne službe.¹⁷ Kroničar Seraphino Razzi, dominikanac iz Italije, čak hvali običaj Dubrovčana da ne drže školovane suce, nego ih biraju svake godine između sebe, jer tako štede državni novac (Nedeljković, 1984, 42, 259, 355; Razzi, 1595, 123; Luccari, 1605, 168-169).

Neprofesionalnost državnih službi donekle se ublažavala djelovanjem kancelara (Lonza, 1997, 79, 86-87), održavanjem pravničkih tečajeva za mladu vlastelu i školovanjem pojedine vlastele, ali taj problem nikada nije bio sustavno riješen, zbog uvjerenja da plemstvu vlast pripada po rođenju, odnosno da je upravo ona obilježje plemstva. Burkeova teza o razdvajanju privatnog i javnog u administrativnim državama, kakvima smatra gradske republike Veneciju i Firencu, nipošto se ne bi mogla primijeniti na Dubrovnik (Burke, 1989, 224). U životu dubrovačke vlastele državna i staleška politika donosila je pravila igre koja su prožimala i povezivala obje sfere življenja. Politička služba nije bila odvojena od privatnosti vlastelina nego ju je uvelike oblikovala, kao bitan čimbenik plemićkog statusa. Institucije vlasti bile su staleške, što znači da nisu oformile korpus činovnika koji bi bili profesionalno usmjereni ka državi. Za dubrovačku vlastelu državna služba bila je povlastica, ali i teret, neizbježna obveza koja im ostavljala vrlo male mogućnosti izbora. Plemići koji nisu bili zainteresirani za vrhunsku političku karijeru često su izbjegavali zahtjevne službe ili su zloupotrebljavali položaj na različite načine. "*Obliti privatorum publica curate*" bio je općeprihvaćeni ideal vlasteoskog ponašanja, ali mu je stvarnost često proturječila.

Toliko isticanu i zahtijevanu jednakost među plemstvom bilo je vrlo teško očuvati. Težnje ka oligarhiji, temeljene na rodbinskom, političkom i gospodarskom interesnom povezivanju, stalno su postojale. No, ustroj vlasti i zakoni Republike sustavno su otklanjali svaku mogućnost da institucije vlasti postanu instrumentom pojedinih plemićkih rodova. Činjenica je da su u 15. stoljeću neki rodovi držali najveći broj službi, ali prema apsolutnom, a ne razmjernom kriteriju. Po temeljnom pravu jednakosti među vlastelom, demografski jaki rodovi bili su najbrojniji u vijećnici. Brojnost i gospodarska moć nedvojbeno je činila rod društveno jačim, ali pojedincu rodovsko ime nije niti povećavalo niti smanjivalo mogućnosti u natjecanju za državne magistrature. Štoviše, ako je i bilo nerazmjera, on je išao na štetu većih

17 Niti u Veneciji nije se tražilo stručno obrazovanje, već samo pripadnost plemstvu, te poznavanje zakona i statuta Republike. Queller, 1988, 40.

obitelji, a ne manjih.¹⁸ Brojnost nije postala instrumentom moći pojedinih obitelji, jer svoju brojčanu snagu nisu koristili protiv načela staleške jednakosti. Rušenje načela jednakosti plemstva rastom moći pojedinih obitelji bilo je jedan od najvećih strahova Republike. Valjalo je misliti na društvenu ravnotežu u odnosu na puk, a isto tako i na složene međunarodne odnose, prije svega na krhku sigurnost i slobodu grada okruženog Turskim Carstvom, a potom i na mletačke aspiracije prema dalmatinskim gradovima. Vlastelinski rodovi povezivali su pojedince i ostvarivali društveni utjecaj, ali ne u toj mjeri da bi se rod moglo smatrati političkom jedinicom. Čitav niz mjera osiguravao je ravnomjernu raspodjelu vlasti i onemogućavao privatizaciju moći. Obiteljska solidarnost na političkom je planu bila vrlo ograničena. Rodaci nisu smjeli glasovati jedni za druge, međusobno se kandidirati za službe niti djelovati u istim povjerenstvima i službama, osobito kad se radilo o financijama i pravosuđu. Suci nisu smjeli suditi u parnicama svojih rođaka, a odvjetnici ih nisu mogli zastupati. Kad se u vijećima raspravljalo o krivnji pojedinaca, njihovi su rođaci morali napustiti dvoranu.¹⁹ Mehanizmi vlasti potpuno su onemogućavali nasljeđivanje moći i položaja.²⁰ Obitelj je bila prvi odredbeni čimbenik patricijskog identiteta, ali ne i politička jedinica. Povezivanje interesa unutar obitelji je postojalo, ali staleško jedinstvo uvijek je imalo prvenstvo, pa je ono bilo temeljno polazište političkog djelovanja pojedinaca.

Uz sprečavanje političkog djelovanja pojedinih obitelji, bitan čimbenik staleške ravnoteže bila je i ravnomjerna raspodjela državnih službi. Tome je služio niz mjera: veliki broj službi, kratkoća mandata, vakancije, ograničenje broja pripadnika pojedinih obitelji u službama i vijećima, te glasačke uredbe. Stvoren je sustav koji je osiguravao široku razdiobu državnih časti i ovlasti. Potpuni kontinuitet imalo je samo Veliko vijeće, kao vrhovno tijelo vlasti i staleškog identiteta, dok je članstvo u Malom vijeću i Senatu, te obnašanje svih službi podlijegalo zakonima o vakanciji.²¹ Istoj svrsi služila je i zabrana istodobnog vršenja dviju ili više službi, prije svega u ladanjskim, financijskim i sudskim službama.²²

18 Rheubottom, 1994, 372-386. Usporedi suprotna mišljenja: Zlatar, 1992, 46-61. Vinaver, 1956, 419-421. Krekić, 1990, 246-252. Lučić, 1966, 85.

19 Bogišić, Jireček, 1904, III, 30; VIII, 19, 48. Nedeljković, 1984, cc. 63, 65, 123, 140, 164, 165, 174, 175, 183, 292, 293, 323, 357, 393, 394, 415, 487, 492, 493, 506. PAD, Liber croceus, ca 95-96. Te su se odredbe dosljedno primjenjivale kod izbora službenika. PAD, Cons. Maius I, 46-48; II, 128'; IV, 185'-186, 275-275'; IX, 157; XIII, 242; XVI, 46'. Janeković Römer, 1994, 143. Janeković, 1992, 185.

20 PAD, serija XXI, Manuali pratici del cancelliere, vol. I, Indice Magistrature ed officiali nunc Specchio del Maggior Consiglio dictum, 1440-1499; vol. II, Indice Magistrature ed officiali nunc Specchio del Maggior Consiglio dictum, 1500-1599, (Specchio I, II), passim. Mahnken, 1960, passim.

21 Bogišić, Jireček, 1904, I, 3. Nedeljković, 1984, cc. 32, 83, 99, 228, 304, 390, 400, 484. PAD, Cons. Maius I, 46-48; X, 175; XI, 61, 133-134; 204; XIV, 142-142'; XV, 191, 231', 265'; XVI, 175'.

22 Solovjev, 1936, 51. Nedeljković, 1984, cc. 97, 142, 143, 159, 161, 205, 281, 357. PAD, Liber croceus, ca. 120, 155. PAD, Cons. Maius II, 142; XV, 253-253'; XVI, 237'-238'; XVII, 55'-56.

Zakoni i neprekidni nadzor vlasti spriječili su nastanak oligarhije rodova, ali ne i koncentraciju moći u određenom krugu službenika. Od 15. stoljeća u provedbi vlasti dominiralo je Vijeće umoljenih i službe vezane uz njega. Posebna povjerenstva koja se često pojavljuju tijekom 15. stoljeća, imala su ovlasti koje su katkada zaobilazile Veliko vijeće i Senat, pa se i ona mogu ubrojiti u krug povlaštenih službi (Rheubottom, 1990, 160). Porast značenja senatorskog kruga označio je promjenu ustrojstva vlasti u smjeru aristokratizacije. Taj dubrovački model Montesquieu je komentirao kao primjer idealne aristokratske republike, u kojoj aristokraciju čini Senat, demokraciju korpus plemstva, a puk nije ništa (Montesquieu, 1878, II, 3, 14; Lane, 1991, 304). No, unatoč primjetnom širenju nadležnosti, koncentracija vlasti u Senatu imala je svoje granice, određene vrhovnim nadležštvom Velikog vijeća. Formalna jednakost među plemstvom nije dokinuta sve do primanja desetak pučanskih obitelji u vijeće, nakon velikog potresa u 17. stoljeću. Tada je pripadnost starim rodovima doista postala važnim čimbenikom pri izboru u najviše službe, pa se može govoriti o oligarhiji rodova. To se očitovalo ne samo u upravnim nadležstvima nego i u stvaranju odijeljenih ženidbenih krugova među vlastelom. U ranijim stoljećima nije bilo razlikovanja unutar patricijata na način kako su se u Veneciji dijelile *case vecchie*, *case nuove* i *case ducali* (Zlatac, 1992, 33-36; cf. Chojnacki, 1990, 172-176). Sa stagnacijom i slabljenjem države i staleža izazvanim gospodarskim i demografskim promjenama, te konačno elementarnom katastrofom koja je zadesila grad, promijenio se i odnos između staleža i vlasti. Senatorski status i službe počele su se vezivati uz određeni krug obitelji. U 18. stoljeću senatorske obitelji pokušale su se izboriti i formalno prvenstvo unutar staleža, putem potvrda o plemstvu u kojima se naglašavala pripadnost senatorskom redu.²³ Tako je pred kraj Republike došlo do paradoksalne situacije da se stari monopol plemstva na vlast pokušao sačuvati rušenjem temeljnih načela na kojima je stoljećima počivao. No čak ni tada, unatoč novim i različitim unutarstaleškim odnosima, nije se potpuno izgubila ideja o jednakosti plemstva, koju su vijećnici čak pokušali provesti u život zakonskom odredbom o tome da nema razlika između vlastele.

Odanost dubrovačkog stanovništva vlasti je neuobičajena u usporedbi s drugim gradovima na jadranskoj obali i u Italiji. Dubrovački pučani očito su smatrali vlast i poredak u svome gradu legitimnima i poželjnima. Prednosti života u bogatom i dobro uređenom gradu, mogućnost poslovanja, tradicija koja je uključivala i njih, jednakost pred zakonom i udio u probitku bili su čimbenici društvene sloge. Osiguranje vrijednosti slobode, mira i blagostanja, bilo je zajednički cilj društva koji je amortizirao moguće sukobe. Pučani su imali dovoljno privilegija da bi bili odani vlasti. No, kako su komunalne uredbe slabile na račun aristokratskih privilegija plemstva, jaz se pojačavao. Zbog heterogenosti pučanskog sloja to nije urodilo orga-

23 "...patricius originarius ac vir Senatorii ordinis.. verus originarius nobilis senatorii ordinis ex utroque sexu paterno scilicet materno..." Muljačić, 1957-59, 25.

niziranim djelovanjem, ali je podrivalo društveni sklad utemeljen u ranijim stoljećima. Proces učvršćenja plemićkog staleža i izvlašćivanja pučana tekao je sporo, bez radikalnih poteza, pa se i tome može pripisati dio snošljivosti pučana prema vlasti. Uz to, razvoj pravnog sustava i uprave dao je vlasteli u ruke sredstva nadzora i prevencije društvenih sukoba. Prihvaćanje prirodnosti staleške podjele otklanjalo je mogući motiv nemira. Odredba o amnestiji iz 1451. daje paternalističku sliku dubrovačkog društva u kojem *segnoria* na svaki način brine o građanima koji zauzvrat "vole prirodnim instinktom dobro i čast svojih gospodara, svoje domovine, rođaka i prijatelja" (PAD, Cons. Maius IX, 198). Stvarnost je, naravno, odudarala od ove slike "zlatnog doba", ali u cjelini gledano, postojala je briga s jedne i odanost s druge strane. U Dubrovniku nije nikada došlo do druge faze u razvoju međustaleških odnosa koju karakterizira zahtjev za udjelom u vlasti formuliran u udruženjima pučana (Cracco, 1991, 325). Natjecanje za političku moć bilo je pučanima nemoguće, a zakonske su mjere nastojale skresati sve njihove pokušaje da institucije svojih bratovština koriste za manifestaciju društvenog prestiža i tihu borbu za društvenu moć. U kronikama je primjetan i oholi stav o urođenoj i nasljednoj izvrsnosti vlastele, naspram nesposobnosti pučana koja se također podrazumijeva. Ideja o tome da privilegirana pozicija rezultira boljim prosudbama potječe od Aristotelove teorije o vlasti prosvijetljene manjine. Ona je ublažena zahtjevom da oni koji vladaju moraju biti obzirni prema puku, jer će takva vlast biti sigurnija od one temeljene na sili. Dubrovački kroničar i vlastelin Junije de Resti izriče opće uvjerenje vlastele da su u svojoj Republici ostvarili društvenu slogu i slobodu, pa se utoliko više njihova vlast podrazumijeva (Nodilo, 1883, 5-6, 176-177, 179-180; Diversis, 1983, III, I, 23; Nodilo, 1893, 19; Praga, 1932, 276; cf. Ventura, 1964, 34). Prema općeprihvaćenom mišljenju, vlastela su predstavljala jamstvo slobode, zakonitosti i dobrobiti grada, vrijednosti koje su uživali svi stanovnici. U skladu s time, vlada je sprečavala političko organiziranje pučana i artikulaciju njihova programa, nadzirući djelovanje bratovština i zabranjujući sve podjele unutar grada, primjerice organiziranje po četvrtima ili po župama.²⁴ Poduzete mjere nisu mogle spriječiti pojavu međustaleških napetosti, ali su ih držale pod kontrolom. Ravnoteži je pridonosila i činjenica da pučanska elita nije težila preobražaju društva, odnosno rušenju vlastele, već ulasku u vlasteoski stalež. Zbog toga u Dubrovniku nije bilo otvorene borbe pučana za vlast, kakva se odvijala u dalmatinskim gradovima. Društvena stabilnost očuvana je suptilnom političkom igrom u kojoj su staleške i pojedinačne ambicije morale istovremeno biti zadovoljene i zakočene.

Praktična politika u osvit novoga vijeka uvelike se oslanjala na Cicerona i njegovu postavku o državi kao najjačoj odrednici života pojedinca. Takva ideja o državi implicira da je najvrednije posvetiti se političkoj djelatnosti i općem dobru. Sukladno

24 Vojnović, 1894, 38-39. Istu politiku u tom pitanju vodi i Venecija, nasuprot karakterističnoj firentinskoj fragmentaciji grada. Weissman, 1982, 1116. Usporedi također: Lucić, 1979, 483.

zahtjevu humanizma za primjenjenim znanjem, mnogi su humanisti isticali politiku kao najplemenitiju i najvišu znanost koja sadrži sve vještine i utječe na svekoliki život ljudi i zajednica (Cerva, 1975, II, 14, 223; Schiffler, 1992, 11). Te vrijednosti izravno korespondiraju s dubrovačkom državnom, odnosno staleškom ideologijom. Ona se može očitati u kronikama, preambulama zakona, javnim govorima, diplomatskoj korespondenciji i drugim dokumentima, a cjelovitu filozofsku koncepciju politike i vlasti Republike, donosi dubrovački vlastelin i filozof Nikola Gozze u djelu *Dello Stato delle Repubbliche*, krajem 16. stoljeća.²⁵ Bitna komponenta tog svjetonazora je republikanizam, na koji se nadovezuje domoljublje, poštivanje zakona i etičkih normi, te odgovornost u javnom životu, kao dio humanističkog ideala uzvišene osobnosti. Umjerenost, sklad duha i tijela, urbanost (*civiltà*), bile su poželjne vrline za sve građane, a danasve za vlastelu, jer su oni vladali. Život vlastele smatrao se uzorom građanskog života, jer samo su oni i bili građani, u onom smislu kako taj pojam definira antička i humanistička politička misao. Čvrsti monopol vlasti zaodjenut je u mit o plemiću "koji voli domovinu koji čuva njezinu dobrobit i ne pušta nikakvu dužnost niti potreban čin za njezino spasenje, a kad je potrebno i krv daje za nju, zbog časti, slave i dobrog glasa i zbog slobode i jedinstva" (Gozze, 1591, 206, 277). Humanistička ideja o plemenitosti kao svojstvu osobe ugrađena je u stalešku ideologiju nategnutom tvrdnjom da je osobna plemenitost nasljedna u plemenitim rodovima. Prema tome, spoj vrline i povlaštenog društvenog statusa daje plemstvu pravo i dužnost voditi ostale. Tako je rasprava o plemenitosti završila izvrtanjem Platonove ideje o aristokraciji: ne vladaju oni koji su najbolji nego su najbolji oni koji vladaju. Staleški karakter vlasti dobio je time i ideološku apologiju. Stari ideal komunalnog zajedništva zamijenjen je novom sviješću o hijerarhiji, to jest o plemićima koji su nosioci vrijednosti Republike i zbog toga jedini dostojni vladati njome. Kolektivne institucije vlasti koje su stvorili sprečavale su preokrete i pobune i jamčile trajnost društvenih struktura, na korist čitave zajednice, ali prije svega s ciljem očuvanja njihove vlasti.

25 Nodilo, 1883, 5-6, 176-177, 179-180. Nodilo, 1893, 19. Diversis, 1983, III, I, 23-24; II, 26. Nevenić Grabovac, 1977, 251. Gozze, 1591, 12, 19-22.

THE CLASS CONDITIONALITY OF POWER IN THE REPUBLIC
OF DUBROVNIK*Zdenka JANEKOVIĆ RÖMER*

Faculty of Philosophy, HR-10000 Zagreb, Ivana Lučića 3

SUMMARY

The first beginnings of the future aristocratic monopoly over power in Dubrovnik appeared as early as in the 11th and 12th centuries, when a group of rich and distinguished townsmen began to take over the job positions of lawyers and consuls. The circle of personal ties institutionalized through communal administrative bodies, and thus stipulated the aristocratic class nobiles, which was not yet constituted as a social class. During the 12th and 13th centuries this group gradually reduced the institutions of the commune, and above all the assembly of citizens. The select town council transformed itself into a new constitutive body of political community, the Great Aristocratic Council. Reflected in it is not only the transformation of the commune, but also the transformation of nobility which is organized as a social class, and it changes the communal institutions according to the new social division.

By closing the Council in 1332, a monopoly of nobility over the administration is established. It remained the basic criterion of the privileged position till the end of the Republic. This decision was strictly carried out. Only the legitimate adult sons of noblemen and noblewomen could become members of the Council. The rule of closing the Council was backed by a severe class endogamy, which did not exclude only the illegitimate descendants but also those who were born in marriages between a nobleman and a woman without a noble rank.

After the recognition of the Hungarian crown in 1358, which brought Dubrovnik a true autonomy, the institutions of power are defined by classes to such extent that the Republic is equalled with the nobility. A hereditary concept of the state, which is characterized as dominium, a collective property of the nobility, is set up. Therefore the Great Council remained the highest body of the Republic till its end, in spite of the increase of the importance of the Senate and some municipal councils. The structure of the government and the laws of the Republic made it impossible for the institutions of administration to become an instrument of some aristocratic families. They had a system, which guaranteed a large distribution of state honours and authority, so that the class unity remained a lasting basic starting-point of aristocratic policy.

In the Republic of Dubrovnik the competencies of institutions of power have never been strictly differentiated, as the basis of administration system was the class monopoly of power, and not the independent institutions with a clear sphere of action. The only important thing required for the state municipal councils was the

membership of the aristocracy and not professional education. Therefore a group of officials professionally orientated towards the state has never been formed.

The collective system of administration, concluded in the 15th century, showed itself to be extremely lasting. The concealed social agreement contributed to this. With it the citizens accepted the aristocratic monopoly of power and were satisfied with the values of freedom, peace and prosperity provided by this system. The other important factor for the long-lasting of these institutions is the infinite protection of the collective character of authority. Although economic and demographic stagnation in the 17th and 18th centuries brought some changes in the relations between the classes and the government and a division between the nobility, the old idea of equality of nobility lived to see the fall of the Republic in 1808.

IZVORI I BIBLIOGRAFIJA

PAD - Povijesni arhiv Dubrovnik

Reformationes, serija II, vol. XXXIV.

Acta Consilii Rogatorum, serija III, vol. I, II, III, X, XIII, XVII.

Acta Consilii Maioris, serija VIII., vol. I, II, IV, VI, IX, X, XI, XII, XIV, XV, XVI, XVII.

Manuali pratici del cancelliere, serija XXI.1, Leggi e istruzioni.

I, Indice Magistrature ed ufficiali nunc Specchio del Maggior Consiglio dictum, 1440-1499, vol. 2.

sv. II, Indice Magistrature ed ufficiali nunc Specchio del Maggior Consiglio dictum, 1500-1599.

vol. XII, Liber Croceus.

Aristotel (1992): Politika (prev. T. Ladan). Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada.

Bogišić, B., Konstantin J. (1904): Liber statutorum Civitatis Ragusii compositus anno 1272. Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, IX, Zagreb.

Burke, P. (1989): Culture and Society in Renaissance Italy 1420-1540. London.

Casola, P. (1907): Ragusa nel 1495. L'Epidauritano, lunario raguseo per l'anno 1908. Dubrovnik, 56-62.

CD - Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Zagreb 1904-1915.

Cerva, S. M. (1975): Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur, Hrvatski latinisti VIII, 1-4. Zagreb, JAZU.

Chambers, D., Pullan, B. (1992): Venice. A Documentary History 1450-1630. London.

Chojnacki, S. (1972): Crime. Punishment and the Trecento Venetian State. In: Martines, L.: Violence and Civil Disorder in Italian Cities 1200-1500. University of California Berkeley, 184-228.

- Chojnacki, S. (1973):** In Search of the Venetian Patriariate: Families and Factions in the Fourteenth Century. In: Hale, J. R.: Renaissance Venice. New Jersey, Totowa, 47-90.
- Chojnacki, S. (1990):** Marriage Legislation and Patrician Society in Fifteenth-Century Venice. In: Bachrach, B. S., Nicholas, D.: Law, Custom and the Social Fabric in Medieval Europe. Studies in Medieval Culture XXVIII, Medieval Institute Publications, Western Michigan University, Kalamazoo, 163-184
- Cracco, G. (1979):** Patriziato e oligarchia a Venezia nel Tre-Quattrocento. U: Florence and Venice: Comparisons and Relations, I Quattrocento. Harvard University Center for Italian Renaissance Studies, 5, 71-98.
- Cracco, G. (1991):** Social Structure and Conflict in the Medieval City. U: City States in classical Antiquity and Medieval Italy. Stuttgart, 309-329.
- Čremošnik, G. (1931):** Nekoliko dubrovačkih listina iz 12. i 13. stoljeća, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, 43, 25-54.
- Čremošnik, G. (1951):** Spisi dubrovačke kancelarije I, (1278-1282). Zagreb.
- Diversis de Quartigianis, Ph. (1879/80, 1880/81, 1881/82):** Situs aedificorum politiae et laudabilium consuetudinum inclytae civitatis Ragusii ad ipsius senatum descriptio (ed. Vitaliano Brunelli). Programma dell'I. R. Ginnasio Superiore in Zara 23, 3-54; 24, 3-48; 25, 3-36.
- Diversis, F. (1983):** Opis Dubrovnika. Dubrovnik.
- Fagiani, F. (1988):** Schizzo storico-antropologico di un gruppo dirigente: il patriziato veneziano (secoli XII-XV). Studi Veneziani, n.s. XV, 15-70.
- Foretić, V. (1980):** Povijest Dubrovnika do 1808. I dio: Od osnutka do 1526. Zagreb, Matica Hrvatska.
- Gelčić, J. (1879):** Monumenta Ragusina. Libri reformationum. Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, vol. IX, tom I. Zagreb, JAZU.
- Gelčić, J. (1882):** Monumenta Ragusina. Libri reformationum. Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, vol. XIII, tom II. JAZU, Zagreb.
- Gelčić, J. (1895):** Monumenta Ragusina. Libri reformationum. Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, vol. XXVII, tom III. JAZU, Zagreb.
- Gelčić, J. (1896):** Monumenta Ragusina. Libri reformationum. Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, vol. XXVIII, tom IV. JAZU, Zagreb.
- Gelčić, J. (1897):** Monumenta Ragusina. Libri reformationum. Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, vol. XXIX, tom V. JAZU, Zagreb.
- Gozze, Nicolò V. (1591):** Dello stato delle repubbliche secondo la mente di Aristotile con esempi moderni; CCXXII avvertimenti Civili dell'istessi, molto curiosi, et utili per coloro, che governano stati; Apologia dell'honor civile. Venetiis.
- Grubb, James S. (1991):** Diplomacy in the Italian City State. U: City States in Classical Antiquity and Medieval Italy. Stuttgart, 603-617.

- Hocquet, J. C. (1976):** Oligarchie e patriciat a Venise. Studi veneziani XVII-XVIII, 401-410.
- Janeković Römer, Z. (1992):** Rodbinski odnosi u dalmatinskom društvu XIII. i XIV. stoljeća. Historijski zbornik, 179-194.
- Janeković Römer, Z. (1994):** Rod i grad. Dubrovačka obitelj od 13. do 15. stoljeća, HAZU, Dubrovnik.
- Janeković Römer, Z. (1996):** Javni rituali u političkom diskursu humanističkog Dubrovnika. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu XXIX, 68-86.
- Klaić, N., Petricioli, I. (1976):** Prošlost Zadra II. Zadar u srednjem vijeku do 1409. Zadar.
- Koenigsberger, H., G. Mosse, Bowler, G. M. (1989):** Europe in the sixteenth century. London and New York, Longman.
- Krekić, B. (1990):** Influence politique et pouvoir, conomique ... Dubrovnik (Raguse) du XIIIe au XVIe siècle. U: Gerarchie economique e gerarchie sociali secoli XII-XVIII. Prato, Istituto internazionale di storia economica "Francesco Datini", 241-258.
- Lane, F. C. (1987):** Studies in Venetian Social and Economic History. London.
- Lane, F. C. (1991):** Storia di Venezia. Torino.
- Lonza, N. (1997):** Pod plaštem pravde, Kaznenopravni sustav Dubrovačke Republike u XVIII. stoljeću. Dubrovnik, HAZU.
- Luccari, J. (1605):** Copioso ristretto degli annali di Rausa libri quattro di Giacomo di Pietro Luccari, gentilhuomo Rauseo. Venetiis.
- Lucić, I. (1979):** Povijesna svjedočanstva o Trogiru, I-II. Split.
- Lučić, J. (1966):** Vlastela kao zemljovlasnici u okolici Dubrovnika (Astoreji). Istoriski glasnik 1, 61-87.
- Lučić, J. (1980):** Komunalno uređenje dalmatinskih gradova u 11. stoljeću. Zbornik Zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU 10. 209-235.
- Lučić, J. (1991):** Političke i kulturne prilike u Dubrovniku na prijelazu 12. u 13. stoljeće. U: Dubrovačke teme. Zagreb, 50-79.
- Luzzati, M. (1981):** Famiglie nobili e famiglie mercantili a Pisa e in Toscana nel basso Medioevo. U: Famiglia e parentela nell'Italia medievale. Bologna, 185-206.
- Mahnken, I. (1960):** Dubrovački patricijat u XIV veku. SANU, knj. 340/1,2, Ode-lenje društvenih nauka, knj. 36. Beograd.
- Medini, M. (1935):** Starine dubrovačke. Dubrovnik.
- Montesquieu, C. L. de Secondat (1878):** De l'esprit des lois. Paris.
- Mueller, R. C. (1992):** Espressioni di status sociale a Venezia dopo la "serrata" del maggior consiglio. Studi veneti offerti a Gaetano Cozzi. Il Cardo, 53-61.
- Muljačić, Ž. (1957-59):** O strankama u starom Dubrovniku. Anali HI JAZU u Dubrovniku VI-VII, 25-40.

- Nedeljković, B. (1971):** Nekolike karakteristike i opaske o dubrovačkom pravu i državi 1358-1460. Spomenica Jorja Tadića. Istorijski časopis XVIII, 87-114.
- Nedeljković, B. (1984):** Liber viridis. Zbornik za istoriju, jezik i književnost III, knjiga XXIII. Beograd, SANU.
- Nevenić Grabovac, D. (1977):** Ilija Lamprice Crijević. Posmrtni govor svojem ujaku Juniju Sorkočeviću. Živa antika, XXVII, 1, 231-262.
- Nodilo, N. (1883):** Annales Ragusini Anonymi, item Nicolai de Ragnina. Monumenta spectantia historiam Sclavorum Meridionalium 14. Scriptorum I. Zagreb, JAZU.
- Nodilo, N. (1893):** Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Joannis Gundulae (1451-1484). Monumenta spectantia historiam Sclavorum Meridionalium 25. Zagreb, JAZU.
- Novak, G. (1951):** Uprava i podjela stanovništva u kasnorimskim i ranoromanskim gradovima Dalmacije. Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu I, 81-91.
- Novak, G. (1952):** Nobiles, populus i cives, komuna i universitas u Splitu 1525-1797. Rad JAZU, 286, 5-40.
- Praga, G. (1932):** Indagini e studi sul umanesimo in Dalmazia, Ciriaco de Pizzecoli e Marino Resti. Archivio storico per la Dalmazia, vol. 13, 263-280.
- Queller, D. (1988):** The Venetian Patriciate. Reality versus Myth. Urbana and Chicago University of Illinois Press.
- Rački, F. (1884):** Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća I. Rad JAZU 70, 153-190.
- Rački, F. (1890):** Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća II. Rad JAZU 99, 73-128.
- Raukar, T. (1977):** Zadar u XV. stoljeću. Ekonomski razvoj i društveni odnosi, Zagreb.
- Razzi, S. (1595):** La storia di Raugia. Scritta nuovamente in tre libri. Lucca.
- Rešetar, M. (1929):** Dubrovačko veliko vijeće. Dubrovnik 1-2, 1-13.
- Rheubottom, D. B. (1994):** Genealogical skewing and political support: patrician politics in fifteenth-century Ragusa (Dubrovnik). Continuity and Change 9, 3, 369-390.
- Rheubottom, D. B. (1990):** Hierarchy of office in fifteenth century Ragusa. Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester, 72, 3, 155-167.
- Romano, D. (1987):** Patricians and Popolani. The Social Foundations of the Venetian Renaissance State. Baltimore - London.
- Schiffler, L. (1992):** Hrvatski humanizam u europskom obzoru. U: Humanizam bez granica. Zagreb, Hrvatsko filozofsko društvo, 9-33.
- Solovjev, A. (1929):** Le patriciat de Raguse au XVe siècle, Rešetarov zbornik. Dubrovnik.

- Solovjev, A. (1936):** Liber omnium reformationum civitatis Ragusii. Zbornik za IJK, III od., knjiga VI. Beograd, SANU, 1-348.
- Steindorff, L. (1984):** Die dalmatinischen Städte im 12. Jahrhundert. Köln-Wien.
- Steindorff, L. (1987):** Stari svijet i novo doba. O formiranju komune na istočnoj obali Jadrana. Starohrvatska prosvjeta, III, 16, 141-152.
- Stipišić, J., Šamšalović, M. (1967):** Codex diplomaticus I. Zagreb.
- Stulli, B. (1989):** Povijest Dubrovačke Republike. Dubrovnik-Zagreb.
- Tadić, J. (1935):** Pisma i uputstva Dubrovačke Republike. Zbornik za istoriju, jezik i književnost III od. knjiga IV. Beograd.
- Tadić, J. (1939):** Promet putnika u starom Dubrovniku. Dubrovnik.
- Tuck, R. (1990):** Humanism and Political Thought. In: Goodman, A., Angus, M.: The Impact of Humanism on Western Europe. London and New York, Longman, 43-65.
- Ventura, A. (1964):** Nobiltà e popolo nella società veneta del '400 e '500. Bari.
- Vinaver, V. (1956):** Dubrovačka nova ekonomska politika početkom XVII veka. Anali Povijesnog zavoda JAZU u Dubrovniku IV-V, 417-453.
- Vojnović, K. (1891):** O državnom ustrojstvu republike Dubrovačke. Rad JAZU 103, 24-67.
- Vojnović, K. (1892):** Sudbeno ustrojstvo Republike Dubrovačke I (1272-1459). Rad JAZU 108. 99-181.
- Vojnović, K. (1893):** Sudbeno ustrojstvo Republike Dubrovačke II (1460-1667). Rad JAZU 114. 159-220.
- Vojnović, K. (1894):** Crkva i država u dubrovačkoj republici I. Rad JAZU 119. Zagreb, 32-143.
- Vojnović, K. (1895):** Crkva i država u dubrovačkoj republici II. II dio. Rad JAZU, knjiga CXXI. Zagreb, 1-91.
- Weissman, R. F. E. (1982):** Ritual Brotherhood in Renaissance Florence. New York-London Academic Press.
- Zlatar, Z. (1992):** Our Kingdom come. The Counter-Reformation, the Republic of Dubrovnik and the Liberation of the Balkan Slavs. New York, Columbia University Press.